

Anver M. Emon, Matthew Levering, David Novak. *Natural Law: A Jewish, Christian, and Islamic Trialogue*. New York: Oxford University Press, 2014. 231 sayfa. ISBN: 9780198706601.

Mustafa Çakmak*

Üç yazar tarafından kaleme alınan bu kitap, temel olarak, 2010, 2011 ve 2012 yıllarında farklı yerlerde gerçekleştirilen “Natural Law: Jewish, Christian and Islamic Perspectives” (Doğal Yasa: Yahudi, Hıristiyan ve İslâm Perspektifleri) isimli bir seri sempozyumun ürünüdür. Bu sempozyumlar kapsamında üç yazar farklı dinlerin –Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm– perspektifinden doğal yasa teorisini tartışmıştır. Kitap bir sempozyum formatında şekillendirilmiş, her bir yazarın makalesi diğer iki meslektaşısı tarafından eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yazarlara göre bu üçlemenin amacı, doğal yasa (*natural law*) teorisi konusunda bir ortak tartışma zemini oluşturmak ve ayrıca Yahudi, Hristiyan ve Müslüman düşünürler ile topluluklar arasında dostluk köprülerinin kurulması için teşvikte bulunmaktır. Kitabın yazarlarının her biri farklı bir entelektüel altyapıya sahiptir: David Novak, Yahudiliğin klasik dönem kaynakları temelli bir çalışma alanına sahipken, Matthew Levering özellikle İncil merkezli teolojiyle ilgilenmekte, Anver M. Emon ise İslâm hukukuna dair araştırmalar yapmaktadır. Yazarlarımızın farklı uzmanlık alanlarına sahip oluşu, doğal yasa teorisini farklı açılardan değerlendirmelerine zemin hazırlamıştır. Bu nedenle onlar, doğal yasa teorisiyle ilgili belirli sorulara cevap aramak yerine, bu teoriyle ilgili kendi soruları üzerinden kendi yanıtlarını ortaya koymayı tercih etmişlerdir. Fakat bu tercih, okuyucunun kitapta ortaya konulan söz konusu üç farklı paradigmanın birbiriyle olan bağlantılarını kurmasını zorlaştırmaktadır.

Kitabın birinci bölümünde, “Natural Law and Judaism (Doğal Yasa ve Yahudilik)” başlıklı makalesinde David Novak, doğal yasa teorisine dair on bir önerme ortaya koyar. Temel olarak doğal yasa teorisinin *doğal* olduğunu düşünen Novak, insanın kendisinin yaratılmış doğasının değiştirilemez yapısını göz önünde bulundurduğunda bu gerçeği keşfedebileceğini iddia eder. Ayrıca

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

o, teistik (yaratılmış) bir doğal yasa teorisinin Antik Yunan veya çağdaş seküler versiyonlarıyla kıyaslandığında daha ikna edici olduğu kanaatinde (8). Teistik doğal yasa teorisinin insanın bazı özel durumlarda Tanrı'nın vahyine ihtiyaç duyabileceğine işaret ettiğini düşünen Novak, insanın Tanrı'nın bizi sevdiğinin ve ayrıca Tanrı'nın sevmeye layık bir varlık olduğunun ancak vahiyle öğrenilebileceği iddiasını dile getirir (27). Ayrıca o, ısrarla evrensel bir doğal yasa teorisine atıfta bulunmakla birlikte, bu teorinin kişinin mensubu olduğu toplumun dışında kalmasını gerektirmeyeceğinin altını çizer (15). Bu perspektif akla dinsel kapsayıcılık kavramını getirmektedir. Dinsel çeşitliliğe anlam verme çabalarının bir ürünü olan bu kavram, her ne kadar ilahî gerçekliğin ve kurtuluşun kaynağı tek bir dinde olsa bile, diğer dinlerdeki bazı insanların belli şartlarda ilahî kurtuluşa kavuşabilecekleri ihtimaline vurgu yapmakta, zira onların Tanrı tarafından sevilen insanlar olabileceği kabulünden hareket etmektedir.

Levering kitabın ikinci bölümünü oluşturan “Christians and Natural Law (Hristiyanlar ve Doğal Yasa)” isimli makalesinde, doğal yasa teorisinin hem teolojik hem de felsefi yönlerini içeren yedi temel tez ortaya koyar. Bununla birlikte Levering'in temelde odaklandığı mesele, doğal yasa teorisinin bir parçası olarak ilahî kurtuluştur. O bu meseleyi iki ana kaynak bağlamında tartışır (66). Birincisi, Aziz Pavlus'un dikkat çekici yorumlarıdır: “Kutsal Yasa'dan yoksun uluslar Yasa'nın gereklerini yaptıkça, Yasa'dan habersiz olsalar bile kendi yasalarını koymuş olurlar. Böylelikle Kutsal Yasa'nın gerektirdiklerinin yüreklerinde yazılı olduğunu gösterirler” (Romalılara Mektup, 2:14-15). İkincisi ise Patristik dönemde yaşamış beş önemli ve etkili teoloğun yorumlarıdır. Bu teologlar Doğu'da Origen ve John Chrysostom (75), Batı'da ise Ambrosiaster, Pelagius ve Augustine'dir (92). Levering bu Kilise babalarının yaklaşımlarını değerlendirirken şöyle bir tespitte bulunur: Doğal yasa teorisine yönelik Patristik yaklaşımlar, özellikle etikte vahyi ikincil bir seviyeye indirgemeksizin doğal yasanın öneminin ve değerinin altını çizmek isteyen düşünürler için oldukça öğretici bir niteliğe sahiptir. Diğer taraftan, onun Patristik teologların yaklaşımlarını –ki bu yaklaşımlar Thomas Aquinas'ın doğal yasa teorisinin selefleri olarak görülebilir– doğal yasa teorisinin ilk izleri olarak değerlendirmesi, herhangi birinin dünyadaki dinsel çeşitliliği anlamasını kolaylaştırması açısından oldukça ilham vericidir.

Kitabın son bölümünü oluşturan Anver M. Emon'un makalesi, “Islamic Natural Law Theories (İslâmi Doğal Yasa Teorileri)”, genel olarak İslâmi doğal yasa teorilerine odaklanır. Ayrıca *tabi'a* kavramının önemine değinilen makalede bu kavramın İslâmi doğa felsefesinde doğa anlamına geldiği ve kavramın bizim doğal dünya anlayışımıza dönük etkileri ele alınır. Kaynak metin olarak Kur'an ve hadisler herhangi bir meselede kesin bir hüküm koymadığında, hukukun kaynağı olarak aklın ontolojik bir otoriteye sahip olup olamayacağı İslâm düşüncesindeki temel tartışmalardan biri

olmuştur. Makalenin başında Emon bu tartışmaya dair üç farklı paradigmadan bahseder (147). Birincisi, insanın aklına kaynak metinlerin yorumlanmasını içeren epis-temik bir yetkiden öte ontolojik bir otorite atfeden *katı* doğal yasa teorisi (hard natural law theory). Bu teorinin temel argümanı, dünyanın olgu ve değer iç içe geçtiği bir şekilde yaratıldığıdır; yani, sadece iyiyi yapan ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayan bir Yaratıcı varsayımı göz önüne alındığında, doğa insanlık için objektif olarak iyidir. İkincisi, vahiyden bağımsız olarak yeni normlar belirleme konusunda insan aklına ontolojik bir otorite verilmesine karşı çıkan ilahî emir teorisi (divine command theory). Bu teoriye göre yalnızca Tanrı'nın emir ve yasakları iyi ve kötünün ne olduğunu belirler. Üçüncüsü, doğal dünyanın bir determinizme sahip olduğu iddiasını kabul etmekle birlikte, insanlığa dönük ilahî ihsanı görmezden gelmeyen *ılımlı* doğal yasa teorisi (soft natural law theory); yani doğada iç içe geçmiş olgu ve değer aslında doğal bir zorunluktan değil, Tanrı'nın lütfu veya hikmetinden kaynaklanır.

Katı doğal yasa teorisyenleri olgu ve değer doğada iç içe geçmiş olduğunu benimserken, doğal yasa teorisyenleri bu durumun Tanrı'nın bir lütfu olduğu kanaatindedir. Bu bağlamda Emon, İslâm düşüncesindeki akıl-vahiy ilişkisine dair hayli eski temel bir tartışmaya odaklanır. Bu tartışmada yazarımızın seçtiği iki temel figür, *ılımlı* doğal yasa teorisyeni olarak Gazzâlî ile *katı* doğal yasa teorisyeni olarak İbn Rüşd'dür. O ayrıca, Fahreddin er-Râzî, Necmeddin et-Tûsî, Ebû İshak eş-Şâtîbî gibi bazı geç dönem Eş'arî hukukçu ve kelamcılar *ılımlı* doğal yasa teorisyenlerinin örnekleri olarak değerlendirir. Bununla birlikte onun *ılımlı* doğal yasa teorisyenlerinden bahsederken Mâtürîdî'nin adını hiçbir yerde anmamış olması ilginçtir. Oysa Mâtürîdî klasik dönem İslâm ahlakı ve kelâmdaki ilahî emir teorileri ile doğal yasa teorileri arasında "*ılımlı* ilahî emir teorisi" olarak nitelendirilebilecek bir teori geliştiren öncü bir kelâmcı olarak adından söz edilmeyi fazlasıyla hak etmektedir. Dahası, İslâm düşüncesindeki Mu'tezile ve Mâtürîdî arasındaki ilahî emir ve doğal yasa teorileri bağlamındaki bu tartışmanın Gazzâlî ve İbn Rüşd arasındaki aynı tartışmadan daha eski olduğunu da hatırlatmak gerekir.

Bütüncül bir yaklaşımla değerlendirdiğimizde, bu kitabın üç farklı dinî perspektiften yola çıkarak teistik bir doğal yasa teorisini kendisine konu edindiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, yazarların bu kitaptaki makalelerinde doğal yasayla ilgili dile getirdikleri mülahazalar ilk kez okuyucuyla buluşuyor değildir. Onların her biri daha önce yazmış oldukları kitaplarda, bu konuları daha detaylı bir biçimde ele almışlardır.¹ Dolayısıyla bu kitabı yazarların daha önce dile getirdikleri mü-

1 David Novak, *Natural Law in Judaism* (New York: Cambridge University Press, 1998); Matthew Levering, *Biblical Natural Law: A Theocentric and Teleological Approach* (Oxford & New York: Oxford University Press, 2008); Anver M. Emon, *Islamic Natural Law Theories* (New York: Oxford University Press, 2010).

lahazaların bir özeti olarak görmek mümkündür. Diğer taraftan, kitap doğal yasa teorisine dair bazı bilgilendirici tartışmaları içeriyor olsa da, yazarlar temelde farklı perspektiflerden yola çıkarak konunun değişik yönlerine odaklanmışlardır. Örneğin, Novak doğal yasanın evrenselliği üzerinde durmakla birlikte onun yaratılmış olma vasfına da atıfta bulunmuştur. Levering, Patristik dönem teologlarının yaklaşımlarına dikkat çekmiş ve ayrıca İncil merkezli bir doğal yasa teorisinin nasıl olabileceğine dair bir çerçeve çizmeye çalışmıştır. Emon ise özellikle Ortaçağ İslâm felsefesi ve kelâmındaki *katı* ve *ılımlı* doğal yasa teorilerini tartışmıştır. Yazarların bu farklı eğilimleri, ortaya konulan üç perspektif arasında bir karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Her bir makalenin sonunda diğer iki yazar tarafından yapılmış değerlendirmeler olsa da, bunlar söz konusu zorluğu ortadan kaldıracak güçte değildir. Bu nedenle, kitabın kendi içinde bir bütünlük sağlama konusundaki bu eksikliği onun zayıf noktası olarak değerlendirilebilir.

Yazarlar doğal yasa teorisinin farklı yönlerine odaklanmış olsa da, kitaptaki üç ayrı makalenin beş ortak temel teze dayandığını söylemek mümkündür: Birincisi, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam temelli doğal yasa teorilerinin ana zeminini, bu dünyada var olan doğal yasayı Tanrı'nın lütfuna ve hikmetine bağlamak oluşturur. Eğer bu doğruysa, İbrahimî dinlerin mensupları doğal yasanın varlığının Tanrı'dan tümüyle bağımsız olduğu iddiasını kabul edemez. Fakat diğer taraftan, teistik doğal yasa teorisi genel olarak insanoğlunun iyinin ya da kötünün ne olduğunu belirleyebilecek bir yetiyle yaratılmış olduğunun da altını çizer. İkincisi, teistik doğal yasa teorisi Platon, Aristoteles ve Stoacılık temelli teistik olmayan doğal yasa teorisinden açık bir şekilde ayrılır. Teistik doğal yasa teorisinde Tanrı'nın temel rolü *doğayı* yaratmaktır. Fakat bu farklılık, teistik doğal yasa teorisini teistik olmayan muhatapları karşısında daha az değerli hâle getirmez. Üçüncüsü, İbrahimî dinler içinde özellikle Ortaçağ'da doğal yasa teorisine dönük benzer yaklaşımlar sergileyen önemli felsefeciler, teologlar ve hukukçular yaşamıştır. Bu açıdan bakıldığında İbn Meymûn, Aquinas ve İbn Rüşd'ün teolojik, felsefi ve ahlaki mülahazaları arasındaki paralellikleri gözlemek zor değildir. Dördüncüsü, doğal yasa teorisini bir emperyalist proje olarak değerlendirmek yerine, onu kendi dinî ve kültürel kodları içinde yaşayan bir düşünürün evrensel ufkunun bir yansıması olarak görmek gerekir. Bu durumda, söz konusu perspektifin dinsel dışlayıcılık ve çoğulculuğa değil, özellikle dinsel kapsayıcılığa işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, kitaptaki üç makalenin en ayırıcı vasfı, onların özellikle İbrahimî dinler açısından genel ahlaki değerlere zemin oluşturabilecek teistik bir doğal yasa teorisine atıfta bulunuyor oluşudur. Kitabı bir bütün olarak değerlendirdiğimizde ise onun doğal yasa teorisine ilgili olarak felsefi, teolojik ve ahlaki tartışmalara katkı sağlayacak bir potansiyel taşıdığını açık bir şekilde ifade edebiliriz.